

Аль-шура

Коранічний принцип ради

AL-SHURA

The Qur'anic Principle *of*
Consultation

AHMAD AL-RAYSUNI

Серія МІД «Книги у скороченому викладенні»

АЛЬ-ШУРА

Коранічний принцип ради

Ахмад аль-Райсуні

*Книга надрукована за підтримки
Асоціації освітнього розвитку*

*Центр ісламознавчих досліджень
Національного університету
«Острозька академія»*

Міжнародний Інститут Ісламської Думки

Острог — 2020

Аль-шура
Коранічний принцип ради
Ахмад аль-Райсуні

Al-Shura:
The Qur'anic Principle of Consultation
Ahmad Al-Raysuni

© Міжнародний Інститут Ісламської Думки, 2020

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)
P.O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

IIIT London Office
P.O. Box 126
Richmond, Surrey
TW9 2UD, UK
www.iiituk.com

ISBN:

Переклад: Ольга Тимчишин
Редакція: Марко Хряк-Петльований
Обкладинка: Шіраз Хан
Верстка: Гасан Гасанов

ВСТУП

Аль-шура, або рада, – це інструмент відновлення і реформ, який згадується в Корані і пропонується практикою Пророка Мухаммада і його сподвижників. У наш час мусульмани недостатньо усвідомлюють цінність і важливість *аль-шури*, а ісламські вчені вагаються, коли саме цей принцип є обов'язковим і розгляд яких питань потребує *аль-шура*. У сучасному контексті *аль-шури*, з одного боку, асоціюється з демократією в процесі прийняття рішень, посиляючись на Коран і Сунну, а з іншого, критики сумніваються в тому, що її можна порівнювати з демократією. Для охопленого політичним авторитаризмом мусульманського світу рада повинна стати тим шляхом, який захистить індивідуальні і колективні інтереси, та інструментом відновлення і реформ. Ця книга пояснює, яким способом принцип ради можна ввести і застосовувати в житті мусульманської спільноти.

Концепція ради (*аль-шура*) залишається малозрозумілою, хоча за останні десятиліття на цю тему було опубліковано сотні книг і статей. Більшість аспектів *аль-шури* все ще потрібно вивчити. Ця книга сконцентро-

вана на основній ідеї і пояснює, яким чином використання ради сприяє активізації і підтримці зусиль на благо ісламської спільноти в усьому світі. Методологія і законодавчі принципи, наведені в цій книзі, ґрунтуються на аятах Священного Корану, подіях життя Пророка і прикладах праведних халіфів. Численні тексти з Корану і Пророчої традиції пов'язують раду зі всіма сферами життя: духовною і матеріальною, індивідуальною і колективною.

Розділ перший

Місце ради в житті з точки зору Ісламу

Обговорюючи тему ради і докази підтримки її в ісламських текстах, учені і письменники, як правило, концентрують свою увагу на аятах 42:38 і 3:159. Вони містять слова Аллаха до ангелів про створення Адама і майбутнє його нащадків на землі. Відомий вчений Мухаммад аль-Тахір ібн Ашур стверджує, що цими словами Бог показав своє шанобливе ставлення до ангелів і навчав їх, а також заохочував наслідування. На його думку, рада повинна була існувати з початку творення, щоб надати людині дороговказ.

Ще один приклад з цієї категорії – рада Авраама з його сином (Ісмаїлом) стосовно наказу, який він отримав від Бога. Питання про те, чи буде Авраам віддавати свого сина в жертву, вже було вирішене божественним розпорядженням. Однак Авраам запитав у свого сина: *«Сину мій! Я бачив уві сні, що приношу тебе в жертву. Що ти думаєш про це?» Син відповів: «Батьку мій! Роби те, що тобі наказано. Якщо побажає Аллаг, ти побачиш, що я буду одним із терплячих!»»* (Коран, 37:102). Навіть отримавши чітке божественне розпорядження віддати в жертву Ісмаїла, Авраам все одно радився з сином з цього приводу.

Відповідні тексти також містяться в багатьох аятах Корану, які встановлюють основи ради в особистому житті: між чоловіками і жінками, батьками і дітьми, і

навіть при суперечках в сім'ї і розлученні. Використання ради допомагає досягнути багатьох інших цілей і отримати користь в різних сферах. На думку Ібн Ашшура та інших коментаторів, на яких він посилається, рада – це перша соціальна практика, прецедент якої створив Бог.

«Взаємна згода і рада» також чітко згадуються в аяті Корану стосовно рішення батьків про продовження грудного вигодовування, наприклад: *«...А якщо батьки побажають відняти дитину [від грудей] за взаємною згодою та порадою, то не буде їм гріха...»* (Коран, 2:233). Відповідно, питання, які стосуються виховання дитини, є правом і обов'язком обох батьків, вони повинні вирішуватись на основі взаємної згоди і ради на благо дитини. Така згода, яка вимагає ретельного розгляду справ, які стосуються дітей, захищає дитину і, таким чином, є проявом милосердя Бога і співчуття.

Виховання включає вміння встановлювати взаємну згоду між батьками або між батьками і дитиною, якщо він чи вона досягнули свідомого віку. Бажано, щоб батьки радились з дітьми, аби вони звикали до процесу ради як до способу життя. Таким чином, рада необхідна в тих питаннях, які стосуються шлюбу, сімейних справ, виховання дітей, а також при виникненні суперечок і конфліктів.

Аль-шура – це приклад для наслідування навіть у питаннях, які уже були вирішені раніше або відповіді на які уже відомі. Рада має особливі цілі і користь, які виходять за рамки пошуку поради і можуть включати

навчання, прояв пошани, створення прикладу для наслідування іншими. Якщо рада схвалюється і є корисною в уже вирішених питаннях, то вона ще важливіша і потрібніша в складних ситуаціях, які включають різноманітні і протилежні точки зору.

Рада необхідна в особистих справах, в тому числі в таких, які стосуються особистості, відносин між людьми, між чоловіками і жінками, батьками та їх дітьми. Вона також надзвичайно важлива в громадських справах і пов'язаних з ними питаннях. Важливість ради в громадській сфері випливає із тих самих двох аятів Корану. Вони говорять про тих, які *«радяться між собою у справах»* (Коран, 42:38) і про наказ Бога Пророку *«радься з ними у справах»* (Коран, 3:159).

В сурі 42 рада згадується разом з основними характеристиками віруючих мусульман, які радяться між собою в усіх питаннях, які мають значення для всіх. Учені також визнали важливість цієї згадки використання ради разом з іншими характеристиками, які вважаються основними елементами і засадами ісламської релігії.

Аят 3:159 звернений до Посланця Бога, який виконував роль провідника, учителя, лідера і закликав вірити в Бога. Ці ролі вимагають від нього м'якості, доброти, співчуття до інших, толерантності до їх невдач і прощення їх поганих вчинків. У той же час він повинен радитись з іншими і дослухатись до їх думки. Цей припис, даний Посланцю Бога, стосується також тих, хто як і він, займають посаду директорів, лідерів, які

закликають людей до віри в Бога. Цей аят є фундаментальним принципом ісламського правління і лідерства, у взаємовідносинах між мусульманськими керівниками і тими, ким вони керують.

Сподвижник Пророка Абу Хурайра підмітив: «Я не бачив, щоб хто-небудь радився з наближеними до нього більше, ніж це робив Посланець Бога»¹. В ісламському праві припис «радитись з ними в питаннях спільного значення» застосовується до правителів, президентів та інших осіб, які перебувають при владі, і є обов'язковим. Це було обов'язковим для Пророка і тим більше обов'язково для інших.

Слова Божі про тих, які «радяться між собою у справах», говорять про те, що будь-яке питання, яке має суспільне значення, повинно бути предметом колективного обговорення, і ніхто, в тому числі імами та інші лідери, не мають права вирішувати його як свою особисту справу в односторонньому порядку. Необхідність ради в даному випадку викликана спільним характером проблеми, спільним правом і спільною потенціальною користю або шкодою, яку принесе прийняте рішення.

У будь-якому випадку просити поради в інших – законно, похвально, і ця дія є одним із способів наслідування прикладу Пророка. Рада в жодному разі не применшує значущості особи, навпаки, це рекомендована і бажана дія. Такий зміст текстів і традицій, які говорять про раду і про тих, хто бере участь у ній.

Як показує приклад Пророка і підтверджують вчені, рада (*аль-шура*) може застосовуватись в політичній і світській сферах життя. Ті самі принципи можна застосувати до керівників і суддів. Три найвідоміші сфери, в яких згадується рада, – це політична, громадська і воєнна. Припис Пророку брати участь у радах трактується як такий, який має більш широке застосування до того моменту, поки не вказана необхідність більш конкретного застосування. Але в тих випадках, коли ісламський закон містить чіткі та деталізовані приписи, не потрібно радитись і обговорювати різні варіанти.

І навпаки, рада необхідна при прийнятті рішень, стосовно яких немає однозначних текстів Корану і які повинні прийматись на основі дедукції по аналогії (*кйяс*), законної переваги (*істихсан*) та обґрунтування суспільних інтересів (*істислах*). Ібн Абд аль-Барр передав, що Алі ібн Абу Таліб якось сказав: «Я сказав: «О Посланцю Бога, що робити нам у тих випадках, про які нічого не сказано в Корані і якщо у нас немає твого прикладу, щоб наслідувати його?» Пророк відповів: «Збирайтесь разом, віруючі, які мають знання. Радьтесь між собою і не робіть висновки на основі думки лише однієї людини»»².

Ібн Омар передав, що *аль-шура* застосовувалась для створення традиції азану, або заклику на молитву³. Пророк радився зі своїми сподвижниками з приводу найкращого способу заклику віруючих до молитви. Він не чекав і не просив пояснень від Господа. Втім,

цей випадок був радше винятком, зазвичай він отримував Божественне одкровення, яке було джерелом приписів у таких питаннях. Проте він також радився з іншими при прийнятті подібних рішень, щоб створити прецедент для тих, хто прийде після нього.

Рада – невід’ємний компонент судової сфери в житті мусульман – рішення судді впливають на окремих людей, так і на групи, і навіть держави і уряди. Хадиси Пророка та інші традиції, які стосуються ради в ситуаціях, коли немає чітких вказівок у текстах Корана і Сунни, також можуть застосовуватись у випадку суперечок, які халіфи і сподвижники Пророка повинні були залагодити. Насправді, до всіх правителів і суддів застосовуються ті ж принципи.

Коли Абу Бакр аль-Сіддік стикався з суперечкою, він спершу звертався до Корану. Знайшовши у ньому підґрунтя для рішення, він приймав його. Якщо він не зміг нічого знайти в Корані, він дивився, чи був у житті Пророка який-небудь прецедент, який стосується суперечки, яка розглядається. Якщо був, то рішення приймалось на його основі. В протилежному випадку він виходив на вулицю і запитував людей про предмет суперечки. Якщо навіть це не допомагало знайти рішення, він збирав мусульманських лідерів і вчених і просив у них поради. Якщо ті, що зібрались, погоджувалися з вердиктом, то він приймав своє остаточне рішення.

Встановивши принцип ради і привертаючи увагу до його переваг і важливості, Іслам радить мусульманам користуватись ним на практиці і заохочує їх в цьому. Мусульманська спільнота уповноважена застосовувати, систематизувати і адаптувати цей принцип для використання в різні часи, у різних місцях, реаліях і обставинах. Більше того, конкретні практичні способи застосування принципу ради в житті мусульман самі по собі є предметом ради, оскільки вони є організаційними і адміністративними справами країни, суспільства або невеликої мусульманської громади.

Принцип ради втілює певні функції та цілі, заради яких він і був установлений в Ісламі. Ханафітський знавець законів Абу Бакр аль-Джассас сформулював користь *аль-шура* в Ісламі наступним чином: вона дає чіткі приписи в ситуаціях, які не пояснені в священних текстах, через незалежні докази; вона підкреслює достойне становище сподвижників Пророка, які могли висловлювати незалежні думки і погляди яких були достойні того, щоб прийняти й дотримуватись їх; і вона виправдовує використання суджень людей при прийнятті рішень⁵.

Малікітський юрист Абу Бакр ібн аль-Арабі стверджував, що завдяки користі ради стає можливою дія, яка ґрунтується на чомусь відомому; правда звільняється від неправильних бажань людей; і кращі результати виводяться з розуму людини і здатності міркувати.

У цілому, користь *аль-шура* наступна:

- Визначення правильного або найбільш правильного способу дії
- Звільнення від тиранії суб'єктивності і егоїстичних примх
- Запобігання свавіллю і тиранії
- Навчає покірності
- Дає кожному те, що йому належить
- Створення атмосфери свободи й ініціативи
- Розширення можливості думати і планувати
- Підвищення готовності діяти і підтримувати
- Заохочення доброзичливості і єдності
- Готовність витримати неприємні наслідки заради хорошого рішення.

Розділ другий

Основні питання застосування ради

Ісламський закон не встановлює умов або обмежень для реалізації принципу ради. Навпаки, він залишає ці питання на розсуд, вибір і спільне обговорення людей. Комплексність і універсальність – це риси, які характеризують раду в традиційних ісламських текстах. Рада як така має широке застосування, окрім специфічних випадків, які потребують відповідних знань і компетенції для їх вирішення.

У раді з приводу питань, які стосуються суспільних справ, беруть участь держава, суспільство й невеликі громади. Вона також передбачає багато організацій-

них і адміністративних процедур: систему або набір правил, які не прописані в ісламському законі. Відповідно, залишається відкритим шлях до творчого мислення в межах ісламського закону.

Введення й застосування ради в сфері суспільних справ і колективного управління має певне організаційне підґрунтя.

Така його частина, як деталі ведення ради, не прописана в ісламському законі, проте її можна вивести шляхом індуктивного методу й уважного вивчення з текстів ісламського закону й застосування в дні Пророка та праведних халіфів.

Вузька концептуалізація ролі, сфер і функцій ради в ісламському житті, яка ґрунтується на чіткій інтерпретації та застосуванні традиційних текстів, веде за собою звуження кількості осіб, задіяних у цьому процесі, і з цього випливає, що рада може проводитись тільки між Пророком та обраними його сподвижниками. Проте Посланець Бога радився с незліченою кількістю своїх сподвижників, інших груп людей та окремими особистостями. У більшості випадків він говорив: «Порадьте мені, люди».

Два вищезгаданих аяти з Корану, на яких ґрунтується застосування ради, дозволяють зрозуміти її суть та сфери застосування всіма віруючими, включаючи жінок. Приписи та заборони ісламського закону стосуються як чоловіків, так і жінок, навіть якщо вони висловлені зверненням до особи чоловічої статі в однині

чи множині. Відомо багато прикладів, коли в важливих ситуаціях у зв'язку з війною, питаннями моралі й ісламських звичаїв Посланець Бога запитував поради саме у сподвижниць або в чоловіків і жінок одночасно.

У Корані міститься два приклади участі жінок в раді, котрі підтверджують, що вона схвалена згори. Перший – приклад цариці Савської, яка зверталась за порадою до інших⁷, другий – жінки, яка порадила батьку взяти на роботу Мойсея, бо йому можна довіряти⁸. Опоненти участі жінок у консультативних радах (наприклад, в парламенті) вважають, що жінці заборонено працювати на посаді, яка передбачає здійснення керівництва в суспільній сфері. У той час, як ця точка зору не завжди підтримується, управління жінки в політичній чи військовій сфері може виявитись неефективним, якщо воно розглядається підлеглими таким чином, лише через її стать.

Бувають випадки, коли рада обмежена певним колом учасників, яке виключає інших людей. У певних справах, вирішувати які потрібно лише особам з певною кваліфікацією, не потрібно залучати всю громаду. На думку вчених, чесні радники, які мають знання та досвід, повинні обиратись і призначатись.

Перевага методу призначення полягає в тому, що він дозволяє обрати компетентних, кваліфікованих осіб, яких більшість громади ще не знає та не цінує. Коментатори одкровення Корану й Сунни також вказують на можливість об'єднання цих двох методів, але перевага надається виборам.

Коли для ради зібралась достатня кількість людей і ціль, з якою вони зібрались, досягнута, то більше немає потреби продовжувати раду чи розширяти коло учасників. Як сказав Бог Пророку: *«...радься з ними у справах. А коли щось вирішиш, то покладай сподівання на Аллага!»* (Коран, 3:159).

Рада з приводу дуже специфічних питань та справ потребує найбільш кваліфікованих спеціалістів. Мова йде про питання, які стосуються науки, права, судочинства, а також промислового, економічного та воєнного планування. Процес ради включає обмін знаннями та досвідом, обговорення тих аспектів питання, від яких залежить належна оцінка й планування. Відповідно, вирішення великої кількості таких питань вимагає звернення винятково до висококваліфікованих спеціалістів.

В ісламському контексті консультативна рада (маджліс аль-шура) діє разом з головою держави та її парламентом. Такі ради стають постійними інститутами в більшості країн світу, так і в більшості ісламських країн. Вони складаються зі старших радників, які згідно з ісламськими принципами ради, характеризуються чесністю, знаннями та досвідом.

У наші дні широко обговорюється питання про те, як розглядати результат процесу ради – як обов'язковий чи рекомендаційний. Як ставитись до більшості думок в консультативній раді та рішень, прийнятих більшістю?

Ранні мусульманські вчені розглядали рішення ради як рекомендаційне для лідера, в той час як більш сучасні вчені та мислителі вважають, що лідер або який-небудь керівник або авторитет, який звертається за порадою, зобов'язаний дотримуватись того, що було встановлено більшістю радників.

З достовірних хадисів випливає, що потрібно твердо дотримуватись точки зору більшості радників. Той самий висновок можна зробити зі слів Посланця Бога до Абу Бакра й Омара: «Якщо двоє з вас дійшли згоди в даному питанні, я не відкину жодну пораду з тих, які ви мені дасте»⁹. Стосовно точок зору, які повинні стати обов'язковим законом для цілої громади, то тут консультативна рада або орган, що приймає рішення, повинен брати до уваги й дотримуватись думки високоповажної (некорумпованої) більшості.

Коран не містить чіткого припису беззаперечно дотримуватись думки більшості. В деяких місцях Коран виділяє більшість або деякі групи для критики, в низці випадків він критикує старійшин або видатних людей громади, описуючи їх як таких, хто збився з правильного шляху та вводить в оману інших. Хадиси Пророка також попереджають про корумпованість правлячої еліти ісламського суспільства, зокрема її вчених та політичних діячів, нечесність яких може зруйнувати громаду, а честь і чесність – реформувати і принести благо. Коран не протиставляє кількість – велику чи малу, а перш за все хороший і поганий вибір.

Уже не раз згадувався аят, а саме, Коран, 42:38, про тих, які «радяться між собою у справах», який підводить до думки про те, що при справжній раді прийнята думка та рішення належить усім, а не окремому індивіду.

Цариця Савська заявляє, що ніколи не прийме важливого рішення без згоди своїх поважних радників: в Корані ми не знаходимо нічого, що б суперечило або відміняло б цю думку. Життя і приклад Пророка також підтверджують слова цариці. Її приклад в Корані служить прикладом похвальної поведінки та успішного управління. Словами та діями цариця довела, що була достойна повноважень, якими наділила її консультативна рада, і що вона була досвідченою, свідомою та мудрою жінкою.

Застосування принципу ради самим Пророком підтверджує точку зору про те, що процес ради завершується прийняттям та застосуванням думки більшості. У битві при Бадрі Пророк не хотів йти в бій, поки він не впевниться в підтримці більшості своїх сподвижників та прихильників. У битві при Ухуді більшість не прийняла оборонну стратегію, запропоновану Пророком.

Він вислухав їх та прийняв пропозицію більшості. Ця рада та її наслідки були приводом для великої дискусії в наш час стосовно питання, чи є думка більшості обов'язковою чи навпаки.

З однієї сторони, Пророк надав перевагу думці більшості своїх сподвижників без заперечень, заборони

або відміни їх рішення. Власне, одразу після цього він отримав Божественний припис «радься з ними у справах». За іншим тлумаченням, дотримання думки більшості, якщо вона суперечить думці імама, є помилковим і неправильним. Прихильники останньої точки зору вважають, що з поразки, яка спіткала мусульман під час цієї битви, потрібно винести урок. Таке тлумачення відкидає чітке та ясне значення події й замість цього опирається на припущення, яке зводить нанівець його очевидне значення.

Ні сподвижники, які брали участь у битві, ні Пророк, який ніколи не упускав можливості попередити та навчити, ні разу не згадали раду як причину поразки. Навпаки, в Корані детально описується ця битва та її наслідки, але немає навіть натяку на подібне тлумачення.

Пророк, який часто застосовував практику ради, в інших випадках не питав думку інших людей, що не дивно для Посланця Бога, який отримував одкровення та вказівки згори. А в випадках, коли не існувало Божественних приписів, він не вагаючись радився з іншими.

Поняття поваги більшості не нове і не чуже нашій ісламській культурі, воно глибоко вкоренилось в ісламському суспільстві і, відповідно, в правовій практиці. Принцип переваги більшості підтримувався й застосовувався ранніми мусульманськими вченими. Хадисознавці, наприклад, надають перевагу висловлюванням, підтвердженням великою кількістю передавачів. Також знавці законів вважають тлумачення, які підтримують

більшість вчених та мислителів, більш вагомими. У випадку суперечки з приводу якогось питання найбільш надійним рішенням є надати перевагу думці більшості. Цей самий принцип використовували сподвижники.

Особи, які мають знання та досвід у відповідних справах, ведуть інших шляхом правди. Вони – провідники на шляху розуміння вимог Корану та Сунни, а також цілей та намірів, схованих у них. Праведність і правду визначає більшість – якщо не завжди, то в більшості випадків.

Такі докази, які містяться в Корані, житті Пророка, прикладах праведних халіфів, принципах, закладених мусульманськими юристами та вченими, які присвятили своє життя вивченню основ ісламського права (*усулійюн*), та хадисознавцями.

Розділ третій

Огляд ісламської ради від епохи становлення і далі

Цей розділ розповідає про ранній досвід використання ради в ісламській громаді, як цей звичай застосовував у своєму житті Пророк і праведні халіфи, а також про наступну епоху, коли рада втратила своє значення в житті ісламської громади.

Рада була силою, життєздатністю та згуртованістю ісламської громади та молодій ісламській державі. Сти-

каючись з викликами сучасності, рух ісламської реформації в наші дні черпає натхнення з цієї моделі удосконалення та мудрості. Тому ми повинні розглядати наші обставини в контексті ісламського закону, який для нас є авторитетною точкою відліку.

Ранній досвід ради дає наступні уроки. Раду можна розглядати як невимушену, інстинктивну відповідь з боку уважних, розумних осіб, уповноважених ісламським законом, або як запроваджену для виконання вимог законної ісламської практики. Насправді, ісламський закон легалізував багато інтуїтивних звичаїв та принципів людини, які слугують спільному благу. Практика ради в ранній ісламський період широко й активно використовувалась для вирішення як складних, так і дрібних проблем, і була наповнена важливою метою та моральним значенням. Цей звичай, який практикувався Пророком, застосовували Сподвижники та праведні халіфи.

Важливу раду провели з приводу вибору наступника Божого Посланця, яке завершилось присягою на вірність Абу Бакру. Вибору цього добродішного та духовно сильного лідера передувало відверте, неупереджене обговорення. Перед смертю Абу Бакр ініціював раду для того, щоб визначити, хто стане його наступником після його смерті, і в результаті на посаду халіфа був призначений Омар. Коли Омар був при смерті після поранення, люди, які навідували його, просили, щоб він дав свою останню волю та заповіт, а також призначив наступника, як це зробив Абу Бакр. На це Омар відповів: «Для цієї посади я не знаю більш достойних

людей, аніж ті, до яких був прихильний Посланець Божий незадовго до смерті»¹¹.

Омар доручив завдання знайти йому наступника шістьом чоловікам, яких обрав на основі надійного критерію – вони були особисто схвалені Посланцем Бога. Ці чоловіки також були лідерами та полководцями, до яких була прихильна мусульманська громада.

Ще одна тема, яка потребувала ради, стосувалась управління завойованими територіями – юридичного питання, яке торкається політичного, воєнного та економічного аспектів. Вона обговорювалась у колі сподвижників. Коли Омар, воїни та їх правителі не досягали єдиної точки зору, халіф долучав до дискусії довірених радників. Точку зору Омара стосовно відміни практики розподілу територій підтримувала більшість учених, сподвижників.

Цей ранній період і пов'язана з ним практика ради характеризувалась чіткою готовністю до звертання за порадою до інших, свободою думки, висловлювання, ініціативи, безпосередністю, довірою, простотою та гнучкістю в збереженні характеру існуючих відносин. У прикладі ранньої культури ради Абу Бакр та Омар відмовились приймати які-небудь рішення стосовно нових питань без попередньої ради з лідерами мусульманської громади та обговорення цих питань з ними.

Перехід від епохи праведних халіфів, яка була продовженням епохи Пророка, до епохи Омейядів пов'язаний з глибоким зсувом у політичній ситуації громад

мусульман. Не дивлячись на великий прогрес мусульман у різноманітних сферах, таких як віра, культура, політика, наука, військові справи, політичний зсув від халіфату, який ґрунтувався на мудрості пошуку поради в інших, до диктаторського халіфату, основою якого була спадкова передача влади, завдав великої шкоди, для усунення якої знадобилось багато часу.

Одною з головних жертв цього зсуву, який спочатку вразив керівництво ісламської держави, а потім поширився всередину громади, стала саме практика ради, встановлена Кораном і яка стала способом життя Пророка й праведних халіфів.

Практиці ради все ще не вистачало організації або регуляції, хоча основні прояви, позитивні та негативні, свідками яких були ісламська громада та держава, неминуче вели до появи та розвитку організованих планів, інститутів і систем фактично в усіх сферах життя. Поступова еволюція відповідних структур, систем і методів супроводжувала консолідацію та розширення ісламської держави під час епохи праведних халіфів. Розвиток інколи відбувався шляхом запозичення досвіду інших народів, а інколи за допомогою творчих нововведень, які ґрунтувались на ісламських джерелах і принципах. Таким чином, ісламська держава набула багатьох нових та покращених організаційних структур у політичній, фінансовій, адміністративній, воєнній, освітній, законодавчій і соціальній сферах.

Ісламська держава та громади розробляли та удосконалювали системи та механізми, необхідні для задоволення їх духовних та матеріальних потреб. Тим не ме-

нше, рада не набула форми плану або системи. Потрібно було здійснити перехід від простої, гнучкої, безпланової форми ради, яка була характерна для раннього періоду Ісламу, до деталізованої, врегульованої та високоорганізованої практики, яка найкраще підходила б для стійкої життєвої еволюції, а також до законних функцій та механізмів, які розроблялись й удосконалювались в мусульманській громаді.

Навіть процес обрання політичних та духовних лідерів мусульманської громади став абсолютно відірваним від сфери ради як на теоретичному, так і на практичному рівні. Практично в усіх випадках рада в її істинному вигляді перестала використовуватись у політичному аспекті. Замість цього, прихід до влади почав здійснюватися або спадковим шляхом, або шляхом узурпації. Державні справи сконцентрувались у руках єдиного правителя, особисті інтереси, потреби та настрої якого визначали все. Такою була найбільш поширена форма політичного правління.

Імовірно, найкраще та найтриваліше застосування ради знаходимо в ісламській судовій системі. Прецедент використання ради в судових справах укорінений у практиці праведних халіфів, зокрема Омара та Османа. Давня форма судового засідання була високосистематизованою в Андалусії та Марокко, де вона стала основною частиною судової системи. У ній ті, хто прагнув ради, були призначені радниками, їх обирав суддя або правитель з-поміж правознавців, які могли приймати правові рішення на основі ісламського закону.

Завдяки цьому винятку в сфері ради ісламська судова система історично є найкращим проявом в ісламському житті та ісламській практиці в цілому. Вона продовжила покладатись на ісламське джерело влади та досягла значних успіхів у захисті своєї автономності та неупередженості. Ісламські держави та політичні режими, які змінювали один одного протягом ісламської історії, не змогли похитнути основи, закладені ісламськими джерелами влади в законодавчій і культурній сфері.

Розділ четвертий

Рада сьогодні: як її заохочувати та як на неї покладатись?

Багато питань, пов'язаних з радою, недостатньо зрозумілі, а принципи застосовуються на практиці недостатньо. По-новому оцінивши важливість ради, ми зможемо працювати в напрямку встановлення консультативної системи. Потрібний подальший розвиток чіткої структури практики ради та розширення її практичного застосування в різноманітних сферах. Щоб цілісно й ефективно зрозуміти питання та принципи, які стосуються ради, нам потрібно звернутись до надійних основ, які з'явилися в епоху зародження Ісламу – іншими словами, в дні Пророка та праведних халіфів.

Основи складаються з (1) теоретичних та практичних приписів, взятих із прикладів з життя Пророка, його сподвижників і праведних халіфів, (2) принципів та

цілей ісламського закону та (3) систем і механізмів, пов'язаних з радою, які застосовувались мусульманами протягом всієї історії в усьому світі.

Наша точка відліку в установленні практики ради полягає в усвідомленні того, що ця практика криється в ісламській релігії та Божественному одкровенні. Таким чином, це Божий дар й одна з основ Шаріату, або ісламського закону. Відповідно, її застосовування рівнозначне застосуванню Шаріату, а її ігнорування – ігноруванню Шаріату. Разом з одкровенням, рада є способом визначити, який із напрямків дії, індивідуальної або колективної, сумісний з мудрістю і правильними приписами. В першу чергу, приписи для мусульман надходять через одкровення, а також за допомогою ради.

Через ці два джерела приписів мусульманин отримує певні знання й розуміння, а разом з ними здатність експериментувати та продуктивно брати участь в незалежних роздумах та інтерпретаціях. Коли проблема охоплює що-небудь, що стосується інших членів суспільства або їх прав, необхідність ради зростає. У такому випадку в ній повинна брати участь особа, права якої обговорюються (або її законний представник).

Іслам не допускає участі інших у тих випадках, які стосуються Бога, адже в нас немає іншого вибору й ми повинні погодитись з участю інших у наших справах. У цьому полягає смисл ради. За допомогою ради ми разом з іншими беремо участь в обговоренні, плануванні, управлінні. Люди повинні забезпечити один одному участь у цій справі, а наділені владою повинні забезпе-

чити своїм підданим можливість брати участь в обговоренні, плануванні, управлінні процесами.

Мусульмани мають право радитись з приводу суспільних справ і питань, які мають загальне значення. Більше того, якщо люди мають право брати участь у раді, безпосередньо або через представників, то позбавляти їх цього права означає проявляти несправедливість стосовно них. Чим більша кількість людей, позбавлених їхніх прав, і чим довше це явище толерується, тим більше накопичується його негативних наслідків. Омар жорстоко висловлювався з цього приводу, він навіть погрожував смертю тим, хто посмів позбавити людей права отримати відповідь на питання, які їх стосуються.

Враховуючи величезні втрати, які спіткали мусульманську громаду через неспроможність використовувати раду, прийшов час нам переосмислити джерело приписів для людей після Корану та Сунни. Ліквідація цієї неспроможності та повернення раді її місця в ісламському житті є одним из обов'язкових умов духовного та матеріального відродження.

Аль-шура ніколи не була закріплена в постійних інститутах, на відміну від функцій, таких як уряд, адміністрація, розподіл закяту, релігійний спадок, *хібба*¹², ринки, судова система, контроль злочинності, безпеки, знання та освіти. У період зародження ісламу не було необхідності створювати такий інститут, і він був би невідповідним для даного етапу, на якому звичай ради був спонтанний, простий, відкритий і чесний; навіть

без певної системи й спеціалізованих інститутів рада була регулярною та ефективною. У той час здійснювались певні кроки та організаційні ініціативи в контексті загальної тенденції в регуляції й систематизації, але вони не були стійкими й не розширились для майбутніх поколінь.

Було б найбільш природньо, якби такі організаційні процедури з часом перетворились у систему практики ради на різних рівнях громадського життя, особливо політичному. Організаційний та правовий вакуум, в якому перебувала ця система, разом з політичними суперечками зробили можливим домінування сили.

Рада передбачає віддати ісламському закону, причині, логіці та колективним інтересам роль арбітра в громаді. Вона складається з діалогу, взаєморозуміння й взаємної згоди, при яких кожен отримує те, що йому належить. Рада – це також процес аргументації, переконання й використання доказів. Потрібні інститути, які будуть впроваджувати цю практику й закони, які її регулюють. Якщо Іслам не закладає чіткої системи ради, то вона відповідає його підходу до організації всіх змінних сфер життя.

Численні аяти Корану й хадиси Пророка стимулюють мусульман прагнути знань. Пророк дав особистий приклад стосовно того, що стосується ради й пошуку знань. Щоб виправити ситуацію шляхом відновлення звичая ради в теорії й на практиці, нам не залишається нічого іншого, як відновити фундаментальні принципи й покладатись на них.

Ціною перемог Ісламу й мусульманської спільноти стали нестійкість і недоліки в деяких якісних аспектах життя Ісламської держави й суспільства, а також занепад благочестя й моральних стандартів. Сподвижники й наступники, які дотримувались їх поглядів і шляхів, перетворились на меншість порівняно з більшістю нових мусульман Аравійського півострова, Леванти, Іраку, Єгипту, Персії, Північної Африки й інших регіонів. Користь, яку мав звичай ради, не збереглась і не була взята за основу.

Усі події з життя людини й суспільства, особливо негативні, потребують неупередженого, творчого розгляду. Таке осмислення допомагає знайти рішення, яке відповідає ісламському закону, його керівним принципам і цілям та найкращим чином відповідає ситуації, яка склалась. Нам потрібно вжити необхідних заходів і ввести інститути, які захистять релігію мусульман та їх інтереси, ліквідуючи при цьому суперечки та викривлення, які можуть привести до підриву їхнього індивідуального й колективного життя.

Успіхи та поразки історичного досвіду повинні стати уроком, який допоможе відновити гідність ради й відновити її концептуально й організаційно. Цей процес вимагає виправлення первинних недоліків в сфері ради, а саме, ліквідувати організаційний вакуум, систематизувавши й наділивши законним статусом практику ради.

Враховуючи потребу в організації, існує чотири правових принципи, які повністю підтверджуються текстами ісламського закону й можуть застосовуватись у

тлумаченні актуальних питань і нових явищ в житті людини. Перший найкраще ілюструє приклад позиції, якої дотримувався Омар, коли дізнався що хтось чекає його смерті і хоче в результаті присягнути людині, яку обрав сам, а потім лише представити громаді мусульман свою *fait accompli* (справу зроблено – Прим. пер.). Стикнувшись з небезпечною амбіцією, Омар проголосив будь-яку клятву вірності, дану без попередньої ради з мусульманською спільнотою, недійсною. Цей витончений, рішучий і розумний крок з його боку не залишив місця для суперечок і розбрату в суспільстві й запровадив консультативну раду, яка в своїй роботі опирається на суспільну думку.

Другий правовий принцип *сadd аль-зара'і* – заборона правових засобів або чого-небудь, яке потенційно може привести до забороненого або руйнівного – перетинається з першим, який встановлює, що нові види правопорушень потребують нових підходів. Другий принцип більш вузький і конкретний, він стосується випадків, коли щось законне використовується як основа для чогось забороненого. Тобто коли законне й дозволене слугує іншій цілі. Багато прикладів цього принципу стосується сфери ради. Один з них – факт того, що не зважаючи на подвійність і спроби нашкодити йому й громаді мусульман, Пророк утримувався від страти лицемірів. Пророк знав, що деякі лицеміри заслуговували смерті, але він залишив їх заради виконання принципу *сadd аль-зара'і*.

Третій принцип, який стосується організації процесу ради, – це принцип суспільних інтересів (*аль-масаліх аль-мурсала*), один із фундаментальних в ісламському

законі. Він ґрунтується на понятті про те, що ціль ісламського закону – слугувати захисту духовних і матеріальних інтересів людей, і що його постанови створені для їхнього користі й захисту від шкоди, яку можуть спричинити зараз або в майбутньому. Інтереси людей чітко не визначені в Корані та Сунні, але є загальноприйнятими на основі обставин та процесів, які відбуваються в суспільстві. Ісламський закон не уточнює деталі всіх інтересів людини й не вказує, як їх захищати, оскільки вони не тільки багаточисельні, але й багатогранні, і їх кількість збільшується щодня.

Тому разом з детальними приписами, ісламський закон установив загальні правила, універсальні принципи й всеохоплюючі цілі, з яких виводяться багаточисельні постанови з приводу нових ситуацій та обставин, які можуть виникнути. Усе блага, корисне, правильне, справедливе й милосердне Іслам схвалює як рекомендовані дії (*мандуб*), або обов'язкові (*ваджіб*), в залежності від ступеня їх важливості.

Правові постанови в Ісламі повинні відповідати наступним умовам: (1) вони повинні співпадати з цілями ісламського закону настільки, щоб не суперечити ні одному з його принципів або текстів; (2) вони повинні бути зрозумілими й логічно обґрунтованими, і (3) вони повинні слугувати підтримці цілей ісламського закону у випадку їх визнання й застосування. В результаті інтереси людей, які захищають і на основі яких формуються правові постанови в Ісламі, узгоджуються з цілями і змістом ісламського закону і слугують втіленню цих цілей.

Цей фундаментальний принцип ісламського законодавства уже протягом століть застосовувався мусульманськими юристами, правителями й суддями, він використовувався як основа в безлічі випадків з різноманітних сфер життя. Один такий випадок – збирання тексту Корану в одну книгу при правлінні Абу Бакра, яке закінчилось затвердженнями стандартного вигляду екземплярів Корану для всіх мусульман та ісламських територій часи халіфа Османа ібн Аффана.

Четвертий принцип – запозичення в інших на благо всіх. Немає правового принципу з саме таким визначенням, але його зміст відповідає стандартам ісламського закону, і протягом історії він застосовувався Посланцем Бога, його сподвижниками, праведними халіфами й мусульманами, що жили в різних часи, у зв'язку з організаційними питаннями й питаннями управління. Мусульмани запозичили все, що приносило їм користь і не суперечило їхній релігії. Критерієм, який визначає чи є гідною та чи інша дія наслідування, є те, наскільки вона відповідає й слугує Ісламу й чи принесе користь громаді та її інтересам. Таке запозичення – спосіб наслідувати приклад Пророка, який підтверджується Кораном і способом життя Посланця Бога, його сподвижників і халіфів. Наприклад, з демократії ми черпаємо знання й практичний досвід, який вона може запропонувати в контексті форми, організації та способу дії.

Стосовно ради як інструмента реформ, дане обговорення показує обізнаність у політичних і соціальних реаліях і відповідь на них, зберігаючи при цьому влас-

них фокус і цілі. Рада відображає реформістський принцип, який криється глибоко в серцях і головах мусульман і характеризується потужним потенціалом застосування та зміни. Як же перетворити цей реформістський принцип в практичний механізм, завдяки якому мусульманське суспільство може рухатись вперед і задіяти свій прогресивний потенціал, закладений в його відданості посланню Ісламу? Потрібна культура ради.

Просування культури ради вимагає ще більше написаних робіт, більше семінарів та лекцій, зусиль для підвищення розуміння значення й важливості цієї практики. Для цієї мети необхідно залучити всі можливі канали: медіа, освіту, приписи, проповідь та видання ісламських правових постанов. Рада піднімає індивіда на новий рівень управління справами, дозволяє йому повноцінно служити власним і колективним інтересам, мінімізує шкоду, яку він може завдати собі чи іншим, очищує його, розвиває його інтелект.

Групи й організації можуть просувати культуру ради серед мусульман шляхом залучення в процес підвищення розуміння й знань, навчаючи членів таких груп і запроваджуючи принцип ради в діяльність своїх груп.

ВИСНОВОК

Окремі особистості й групи, які задіяні в раді, продовжують рухатись до необхідного зміцнення ісламської спільноти та є основною опорою й підтримкою спільноти. Пам'ятаймо аят Корану, який описує спільноту мусульман як тих, «радяться між собою у справах»¹³. Він був посланий тоді, коли мусульманська спільнота складалась із невеликих груп віруючих, які закликали один одного вірити та які не мали ні держави, ні халіфату. Уся наша культура повинна бути просякнута духом ради. Тобто вона повинна стати переважаючим способом життя. Рада буде успішною та укоріниться лише в атмосфері свободи: свободи ради, свободи думки й свободи слова.

Автор

АХМАД АЛЬ-РАЙСУНІ отримав ступінь доктора ісламських наук в університеті Мухаммада аль-Хаміса, Рабат, Марокко. Працював в Міністерстві юстиції, він – редактор газети «Аль-Таждід» і член Асоціації мусульманських вчених Марокко. Професор аль-Райсуні написав низку книг і статей про цілі Шаріату арабською мовою, деякі з них були перекладені іншими мовами. Зараз він викладає *Усуль аль-Фікх* і *Макасід аль-Шаріа* в Коледжі мистецтв і гуманітарних наук, в університеті Мухаммада аль-Хаміса, Марокко.

Примітки

¹ Передається аль-Тірмізі в одному з його розділів про джихад.

² Не дивлячись на слабку ланку передачі, смисл повідомлення підтверджений як такий, що заслуговує довіри, Абу Омар Юсуф ібн 'Абд аль-Барр, *Джами' Баян аль-'Ільм ва Фадліхі ва ма Янбахі фі Ріваятіхі ва Хамліхі* (Бейрут: Дар аль-Фікр, без дати) 2/73.

³ *Сахіх аль-Бухарі*, Книга заклику до молитви (*кітаб аль-азан*), и аль-Тірмізі, Розділи про молитву (*абваб аль-салах*).

⁴ Мухаммад Рувваз Калажі, *Мавсу'ат Фікх Абі Бакр аль-Сіддік* (Бейрут: Дар аль-Нафа'іс, 1994), ст. 155.

⁵ Абу Бакр аль-Джассас, *Ахкам аль-Кур'ан*, 2/41.

⁶ Абу Бакр ібн аль-'Арабі, *'Арідат аль-Ахвазі фі Шарх Сахіх аль-Тірмізі* (Бейрут: Дар аль-Фікр лі аль-Тіба'а ва аль-Нашр ва аль-Тавзі', без дати), 7/206.

⁷ Коран, 27:29–35.

⁸ Коран, 28:26.

⁹ Передається Імамом Ахмадом в *аль-Муснаде*, 4/227. См. також Ібн Хаджар аль-'Аскалані, *Фатх аль-Барі*, 15/284.

¹⁰ Аднан аль-Нахві, *Маламіх аль-Шура фі аль-Да'ва аль-Ісламійя* (Даммам: Дар аль-Іслах лі аль-Таб'ва аль-Нашр, без дати), ст.36. Також, Коран 27:43.

¹¹ *Сахіх аль-Бухарі*, Книга про гідність (*кітаб аль-фада'іл*), розділ "Історія присяги Осману и згода призначити его".

¹² *Хісба*: тип релігійної влади, який ґрунтується на спонуканні до благого й заборони поганого, який виник як незалежна функція в епоху Аббасидів. Особа, яка виконує дану функцію, спостерігає за ринками, чистотою, гігієною й суспільною мораллю.

¹³ Коран, 42:38.

Книга Ахмада аль-Райсуні **«Аль-Шура: Коранічний принцип ради»** була видана (повна версія) в 2011 році. Велика кількість мусульман не усвідомлюють важливість і цінність коранічного принципу *аль-шура* (рада), а також ту вагому роль, яку він відіграє в розвитку й реформуванні мусульманської спільноти. У цій праці автор розглядає ключові аспекти та практику *аль-шура*, відслідковує її історичну еволюцію, а також вивчає шляхи ознайомлення, утвердження й застосування цього принципу в мусульманських спільнотах. Без сумніву, у мусульманському світі *аль-шура* була витіснена, і причини цього потрібно шукати в сукупному впливі певних історичних і політичних факторів. На думку автора, не дивлячись на те, що на цю тему було написано багато робіт, на практиці це все неефективно застосовується в кращому випадку, а в гіршому – просто ігнорується. Оскільки *аль-шура* тісно пов'язана з демократичною участю в процесі прийняття рішень, то обов'язково виникають дискусії між критиками, які сумніваються в тому, чи можна цей принцип прирівнювати за західної демократії, і тими, хто заявляє, що сенс цього принципу не залишає місця для влади централізованої сили. Ці та інші питання детально вивчаються вченими. Аль-Райсуні робить висновок, що принцип *аль-шура* повинен стати способом життя мусульман для захисту їх інтересів і ключовим інструментом для відновлення й реформ. Він розглядає суб'єкт з неочікуваних кутів зору, дозволяючи зрозуміти ті моменти, які недостатньо вивчені до цього часу, або які зовсім не вивчались.